

IDROTTSLEKAR II.Lag- och friluftsspel.

I frågelistan nr 28 "Idrottslekar I" ha huvudsakligen medtagits idrottslekar av mera individuell karaktär, i vilka enstaka personer tävlar med varandra eller visa prov på den ena eller andra färdigheten. Men det finns även en annan grupp, där man leker i lag och där ett samspel av flera är det kanske mest framträdande draget. Dessa lekar kallar jag här laglekar. De gå i moderna lekböcker i stort sett under namnet "friluftsspel", så vitt de äro av idrottslig karaktär.

A. Stridslekar i lag.

Till stridslekar i lag för jag här lekar, där det gäller för ett parti att besegra det andra partiet, erövra det andra partiets område o.d. Hit för jag även sådana lekar, där en person kan stå som segrare mot en hel grupp deltagare. Den allra vanligaste stridsleken på vintern är snöbollskrig.

Herre på täppan. Man drog upp en stor cirkel med kol eller krita, om man var inne, med en käpp eller dylikt om man var ute. I cirkeln ställde sig så många, som ville vara med. På ett givet tecken, började de, som stodo i cirkeln, att kasta ut varandra. Den som blev sist i ringen, blev "herre på täppan". Det var mycket noggranna regler, när man skulle räknas "ute" ur ringen. Hade man också andra regler t.ex. att man skulle hoppa på ett ben och knuffa ut varandra? Händes det, att några stycken hjälptes åt att kasta ut de kraftigaste? Godkändes detta?

Leken kunde också varieras på följande sätt: I rundeln steg en gosse in och sade: "Jag är herre på täppan". Kamraterna angrepp honom, och den som lyckades hålla sig kvar, blev "herre på täppan". Denna form är kanske snarast en variant av följande.

Man för kurra påminner om "herre på täppan". Deltagarna samlades vid någon hög plats, källartak eller dylikt. Den upphöjda platsen försvarades av en enda deltagare, medan de andra försökte intaga den.

Rida axlar, rida möllesäck (jfr frågel. nr 28, s. 27) kunde också lekas i lag. En lekande var "ryttare" och satte sig på axlarna på den, som var häst. De stridande sökte rycka varandra till marken.

Dragkamp i lag skulle också kunna föras till stridslekarna. Känner man till en dragkampslek, där man drog i ett skinn eller i en säck (skinnleken)?

Känner man till ett slags stridslek, där tvenne lag med var sin anförare bildade kedjor, som skulle springa i vissa bestämda vindlingar? När kedjorna möttes, skulle deras anförare brottas, och dennas utgång bestämde segern.

B. Springlekar.

Av springlekar finns det en hel rad som gömlekar av olika slag (stå honken, kurra gömma, nole göm, spotta knut), ta-fatt-lekar utan bo som i datten, fiska m.fl., med bo som fristad för de förföljda som

i hök och duva (ge dicken), skjuta fågel, knutgubbe, trädgubbe m.fl. Till springlekarna höra även andra förföljelselekar som katt och råta, vargen och lammet, räv och katt, hund och hare och flera av samma slag. En vanlig lek är slå den tredje, då de lekande stå uppställda 2 och 2 den ene bakom den andra, så att en stor ring bildas. På ett ställe är det 3 och en är utan plats. Så fort det blir 3 på ett ställe, får den som är ute, ta den bakerste, och denne skyndar till ett annat par och ställer sig främst, varvid den siste är utan skydd o.s.v.

En sådan lek som änkleken (sista paret ut) är egentligen en sällskapslek men hör naturligtvis numera lika ofta till vanliga springlekar.

Hur utföras springa hjortsprång, hjortaleken, leka tjuter, räkna gubbarna ur boet?

Varg och ren (varghjul) är en annan hithörande lek. Man trampade upp en cirkelrund väg i snön och tvenne eller flera korsande banor i denna (se fig.). Vargen ställde sig i mitten (e), renarna i cirkeln a, b, c, d. Vargen, som endast fick springa i gångarna a-c och b-d, skulle nu i en av punkterna a, b, c eller d ta någon ren. Befann sig vargen t.ex. i punkt b, kunde någon ren smita över genom gången a-c. Den som blev tagen, fick vara varg.

Andra regler, t.ex. att de lekande skulle samla smör (-snö) åt vargen o.d.?

Till springlekar höra också en del upptågsliknande lekar, som ibland inledas med avsjungande av ett par versrader. Av detta slag är t.ex. en lek, där man begraver en av de lekande, som emellertid plötsligt får liv och tar fatt någon av de andra som får vara "död" nästa gång. Då de oftast inledas med sång, efterfrågas de ej närmare här.

C. Bollekar.

Av gammalt finns det i vårt land åtskilliga bollekar, även om dessa icke äro många, om man jämför med alla dem, som nu vunnit insteg. Vid bollekarna får man vara särskilt försiktig, så att man ej får med lekar, införda genom skolor o.d.

Känner man till en lek, där två personer sökt kasta på en tredje, som stått emellan dem. Regler för denna lek? Namn?

Kastlek med sten mellan två personer (eller två lag?). Man ställer sig en bit från varandra och kastar en sten, stor som en knytnäve eller något större, mellan sig. Man skall fånga stenen i luften och sända den tillbaka till kastaren som fångar den o.s.v. - Kunde man använda en boll i stället för en sten.? Hur var denna gjord? Fanns något särskilt namn på bollen eller stenen (sopp)? Namn på leken?

Bädra boll lekes av två personer eller två lag. Den kastade bollen drives av motståndaren tillbaka med hand eller fot, så att den hålles "levande" så länge som möjligt.

Närstående bollekar äro vädra, jaga, där man söker driva varandra så långt som möjligt åt olika håll. Det parti, som drivits längst bort, har förlorat.

Slå sälta (slå sälster, slå sälter, slå boll, slå myla). De lekande uppdelas i tvenne lag, ett inne-lag (herrar), ett ute-lag (bönder, bassar). På främre och bakre sidan av utelagets område finnas mål, där inne-lagets deltagare äro skyddade. "Herrarna" sända i tur

och ordning i väg bollen med tillhjälp av slagträ. En av utemännen ger upp bollen. "Bönderna" söka bli "herrar" antingen genom att ta visst antal lyror eller genom att bränna (kådda) "herrarna", då de springa över lekplanen till det bakre målet eller då de springa åter. Beskriv lekplan, uppställning, slagträets form och lekens alla regler samt ange alla hithörande benämningar, t.ex. namn på boet (syl, kula), på slagträet (sällträ), på den som ger upp bollen (klockare), på de olika lagens anförare! Vad kallas det att ej kunna ta en lyra (fläska)?

Flera varianter av denna lek finnas, t.ex. slå kuddje, där man kan vara endast tre deltagare: en som slår bollen, en som ger upp, en som står "ute". Vid det tredje slaget måste man springa, om man ej gjort det förut.

Hur lekas söt och sur, som står slå sälta mycket nära? Träslag och rädda?

Under leken bollstå (smeta myl, dunta, meka) sammanfattas här en del variationer, som ibland skilja sig så starkt från varandra, att det kan vara fråga om huruvida man bör räkna med en och samma lek eller ej. Utmärkande för leken är, att man skall få bollen att studsa mot en vägg eller mot marken och att alla måste stanna på sina platser, då "bollstå" eller dylikt ropas. Oftast ha deltagarna nummer eller namn (t.ex. Abo, Bibo etc. efter ramsan "Abo Bibo Caka" etc.). Då bollen kastas för studsning ropas ett namn upp. Den deltagare, som bär detta namn måste fånga bollen och sedan söka "bränna" en annan o.s.v. Ibland slutar leken med avstraffning i olika form av den, som kastat fel (gjort mista, meka).

Peta kungshåla (peta myl, peta brännebult, pjätabollek, perka puta, peta puta, påta grubba, bränna boll, bränna klot, pjäta kuck, brännkuck, pilla kungshåla, peta Per i hålan).

I lekplanen gjordes gropar i en ring, t.ex. fem stycken. I mitten var en sjätte håla, som kallades konungsgraven (kungsgropen). Vid var grop stod en spelare, som höll en käpp i gropen. Utanför stod en sjätte spelare och sökte med en käpp peta en boll så att han träffade (brände) någon av de andra, och samtidigt sökte han få den i mittgropen. Detta skulle förhindras av de andra, ty träffades någon av bollen, fick denne lämna ifrån sig sin grop och själv peta bollen i hålan. Fick "petaren" bollen i hålan, kastades käpparna lång väg, och innan deltagarna funnit igen sina käppar, hade han god tid att erövra en grop. När de lyfte sina käppar ur sina gropar, sökte spelaren vid bollen sticka sin käpp i någon grop. Ibland föreskrevs, att man då och då under spelets gång skulle byta gropar med varandra, vilket lätt kunde ge tillfälle för den, som var utan grop, att erövra en. Lyckades han, fick den, som nu var utan grop, söka peta bollen i hålan. Reglerna för leken växlar. Sedan driver man trissan tillbaka till

D. Kastlekar med annat redskap än boll.

Slå pimps stå bollekarna nära och torde någon gång rent av lekas med boll. Den är endast ibland en laglek. Konststycket består ofta i att sedan man med en käpp slagit till en mindre pinne, så att denna flugit i luften, söka träffa pinnen med nya slag och hålla den i luften så länge som möjligt och komma så långt som möjligt från må-

let. I slå pims är pinnen ibland krokig i ena ändan och ser ut som en slädmed, vars längd är omkring 30 cm. Närstående lekar äro spela vip-pa, vippla, vippa, slå sinka kända från olika delar av vårt land. Namn på de olika käpparna och lektermer o.s.v. anges liksom poängberäkningen. Då flera turer förekomma, beskrivas dessa noggrant.

Slå käglor (slå kugel, slå svälte, kasta kloter, löpra kägla, kasta käglor, käckla, slå klot, kunnelklot, klotra, tinga skomakarn). Tvenne huvudformer förekomma. I den ena ställas kaglorna i tvenne rader på åtskilliga stegs avstånd från varandra. En person (eller ett lag?) försvarar var sin linje käglor och söker slå ned motståndarens med kast av käppar eller dyl. Vid den andra uppställningen, placeras kaglorna i en fyrkant eller cirkel och man tävlar i att slå kull dem. Regler? Uppge benämningarna på de olika kaglorna liksom även deras utseende? Hur många käglor användas i de olika fallen? Hade man särskilda bykägelspel eller funnos vissa platser (hållplatser, gästgivaregårdar o.d.), där kägelspel tillhandahöllös?

Slå munken är en kastlek med en kägla (munken). Munken ställes inom ett litet avgränsat område och på visst avstånd därifrån stå de lekande, beväpnade med kastkäppar. En står vid sidan av munken som vaktare (namn på denne?). De lekande kasta i tur och ordning sina käppar mot munken för att få kull denne. När munken fallit, måste alla hämta sina käppar. Munkvaktaren ställer först upp munken och söker nu sticka till någon av käpphämtarna och slår därefter omkull munken och skyndar sig till målet. Den som träffas blir munkvaktare nästa gång.

En variation av denna lek och kanske ursprungligare är picka. Härvid använder man stenar såväl att kasta med som kasta på. I stället för munken placeras en eller flera stenar på varandra. Man skall slå ned den översta eller ibland så mycket som möjligt av högen. Även här finns en vaktare, som skall plocka upp picken, då den fallit ned. Andra namn: slå pinkelhätt.

En annan kastlek är gotländskt kasta varpa, där man kastar en flat stenskiva mot en pinne och vardera laget söker komma pinnen så nära som möjligt eller slå ned denna med varpan. Andra namn? Även kast med en stenskiva som rent längdkast har förekommit. Regler? Känner man namnet kasta skotthäll?

Slå trill (driva trill, slå trissa, bränna trill, slå kurra, bränna triss, kasta trissa, slå kurra, dragas, löpa kringla, löpra) är så vanlig, att jag blott behöver ge några antydningar om den. Lekredskap: en stor trissa av trä samt stämträn för var deltagare. Man ställer upp sig i två lag, vanligen på en väg, med ett avstånd av 20-30 meter från varandra. Trissan drives nu mellan lagen. Det gäller att hejda den så snart som möjligt, ty där man lyckas hejda den, blir därefter lagets främsta punkt. Sedan driver man trissan tillbaka till det andra laget och söker få den så långt bort som möjligt. Vardera laget söker komma fram så långt man kan. På det viset kan ett lag driva ett annat flera kilometer från utgångspunkten. Händes det, att de manliga ungdomarna i en by drevo trissa mot en annan bys ungdom eller utmanade denna?

E. Sportlekar i det fria. Gunga.

Slutligen skall här några friluftsslekar av rent sportslig karaktär kopiera från Institutet för spåk och folkminnen, Frågelista M77

tär efterfrågas. Av dessa äro simning, rodd, skridsko- och skidlöpning, kalkåkning och ridning de förnämsta. Några särskilda simlekar torde ej ha utbildats, men det är av intresse att få veta, hur pass vanlig denna idrott förr var på olika orter, vilka benämningar på olika slags simsätt, man hade (hundsim, kattsim, klossim, tosksim) o.d. Känner man till kapprodd eller tävlingar i att ro? Skid- och skridskolöpning äro efterfrågade i frågel. nr 24. Kalkåkning är även vidrörd i nämnda lista.

Hit hör en sådan lek som slängkälke. En stolpe sättes ned i isen och i stolpens övre ända slås en sprint. Över denna lägges en stång med ett hål i ena ändan. Vid stångens andra ända fastgöres en kälke, som sedan sättes i rörelse av en eller flera lekande, som befinna sig nära stolpen och skjuta på stängen. Andra namn på leken äro svinga, issnurra, kringåka, svingåka, kringkälke, åka långt lin m.fl.

Ridning och hästsport. Sedan gammalt tycks kappridning ha ägt rum i vårt land. Av hithörande bruk torde Staffansritten annandag jul vara den som hållit sig längst. Vad kallades den (Staffansskee)? Vart skulle man rida annandag jul? Uppges i orten någon bestämd källa, till vilken man ridit? Red man kapp vid några andra tillfällen?

Känner man till bruket att pröva, vem som hade bästa hästen, genom att spänna ihop skaklarna på tvenne med bakändarna mot varandra vända hästar, som på en given signal drevos åt var sitt håll? Vad kallades man detta (dra skakelvidja)!

Vår vanliga marknadskarusell återgår på en hovets och de högre klassernas uppvisning i ritt, som också kallades karusell. Sådana uppvisningar i figurritt avhöllos vid särskilt högtidliga tillfällen. En liten rest av denna karusell lever kvar som lek i flera landsändar. Det är kringelfusa (åka kringelvissa, långstegesnurra, snurrhissa, stubbsturra)? En stolpe sättes ned i jorden och i stolpen slås en sprint. Över denna lägges en bräda med ett hål i på mitten. En person sätter sig i vardera ändan av brädet, och andra sätta det hela i cirkulation. Ibland sätter man en järnstång i marken, träder ett par tre vagnshjul däröver och lägger överst en stege eller dyl. På så sätt uppstår ett slags karusell, som kan sättas i hastig rotation. (se fig.) Känner man till, att man vid kringsvängningen skulle sticka en stång i en ring, träffa ett föremål eller dyl.? Känner man till leken ta ringarna (att under ritt på en käpp fånga en upphängd ring) eller slå katten ur tunnan och andra dylika seder?

Gunga. Vilket namn hade man på olika slag av gungor (gungsa, rungsa, dissa, slängrunka, himmelhissa)? Beskriv olika slags gungor, som användes i trakten! Känner man till en särskild bygunga och vad kallades den (bygungsa)? Användes gunga vid slätteröl o.d. (gammelölsgunga), eller känner man till att en gunga sattes upp vid större fäbodställen och vid lekplatser?

Har såg de öppna, flyttbara bänkarna ut? Ha de haft intappade ben i de fyra hörnen eller plankfötter vid gavlarna? Ha dessa enkla bänkar haft ryggsöd eller karnar? Eller ett ryggsöd, som man kunde slå över från ena sidan till den andra? Ha de använts att åta på? Satt man då grensle över dem eller på lägre pallar vid sidan?